

10 02 22 ЯЗЫКИ НАРОДОВ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН ЕВРОПЫ, АЗИИ, АФРИКИ,
АБОРИГЕНОВ АМЕРИКИ И АВСТРАЛИИ

10 02 22 LANGUAGES OF FOREIGN COUNTRIES PEOPLES OF EUROPE, ASIA,
AFRICA, NATIVES OF AMERICA AND AUSTRALIA

УДК 4Т
ББК 81.2Т

ЉУМЛАЊОИ МУРАККАБИ
ПАЙВАСТИ СЕРТАРКИБ ВА
ВИЖАГИЊОИ СИНТАКСИСИИ ОН
ДАР ЗАБОНИ ТОЉИКИ

*Кенчаев Солибой, н.и.ф., дотсенти
кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи
давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати
Тоҷикистон (Тоҷикистон, Хучанд)*

СЛОЖНОСОЧИНЕННЫЕ
МНОГОСОСТАВНЫЕ
ПРЕДЛОЖЕНИЯ И ИХ
СИНТАКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

*Кенджаев Солибой, кандидат
филологических наук, доцент
кафедры таджикского языка
Таджикского государственного
университета права, бизнеса и
политики (Таджикистан, Худжанд)*

COMPOUND COMPLEX SENTENCES
AND THEIR SYNTACTIC
PECULIARITIES IN THE TAJIK
LANGUAGE

*Kenjayev Soliboy, candidate of philological
sciences, Associate Professor of the Tajik
language department under the Tajik State
University of Law, Business and Politics
(Tajikistan, Khujand)*

Ключевые слова: сложносочиненные многосоставные предложения, соединительные союзы, размещение союзов, центры предикативности, открытая и закрытая модель, эллипсис, повторяющиеся слова

В статье изложены особенности сложных многосоставных предложений в таджикском языке, уровень их изученности, размышления о сложносочиненных многосоставных предложениях русских и таджикских лингвистов. Раскрыты их синтаксические особенности и роль союзов в формировании СМП, а также охарактеризованы их открытая и закрытая модели, приведены конкретные примеры из произведений современных писателей и поэтов, а также из творчества классиков.

Key words: compound complex sentences, uniting conjunctions, location of conjunctions, centers of predicativity, opened and closed models, ellipsis, reiterated words

The article dwells on the peculiarities of compound complex sentences, the standard of their having been studied; these are ruminations dealing with CCSs from the point of view of Russian and Tajik linguists who consider their syntactical peculiarities, the role of conjunctions in their formation; scientists differentiate between closed and open models. The author adduces examples from the literary productions created both by modern men-of-letters and classics.

Таҳти истилоҳи «чумлаи мураккаби пайвасти сертаркиб» (ЧМПС) он воҳиди мураккаби нутқ фаҳмида мешавад, ки дар он се ё зиёда чумлаҳои сода ба тавассути алоқаи пайваст ба ҳамдигар марбут гашта, бо мақсади ифода намудани муносибатҳои гуногуни грамматикӣ, махсусан муносибатҳои пайҳамчинӣ ва номбаркунии ҳодисаю воқеаҳо, изҳори маъноҳои хилофу қиёс, сабабу натиҷа ва тавзеҳу истисно воқеъ мегарданд. Омӯхтан ва ба таҳлилу тадқиқ гирифтани чунин қолаби чумлаҳои мураккаб ҷолиби диққат аст, зеро онҳо қонуну қоидаҳои махсуси маъноию –сохтории худро доранд, ки то ҳол аз тарафи олимони суҳаншинос ҳамачониба равшан карда нашудаанд. Солиёни охир ин қабил чумлаҳо ба китобҳои дарсию дастурҳои таълимӣ мактабҳои олӣ ҳамчун мавзӯи алоҳида дохил шуда, ҳамчунин ба нақшаҳои илмию тадқиқотӣ ворид гаштаанд. Чумлаҳои мураккаби навъи мазкур дар адабиёти лингвистӣ бо истилоҳҳои «трёхчленные», «многокомпонентные», «трёхкомпонентные», «полипредикативные», «усложненные» «сертаркиб» ва ғайра номбар карда мешаванд. Аммо ин истилоҳҳо бо назардошти танҳо як нишонаи зоҳирии чумлаҳои мураккаби сертаркиб- ин ҳам бошад, таркибан зиёд будани онҳо –муқаррар гардиданд, ки ин хусусияти шаклӣ ва миқдорӣ масъала аст, на шаходат аз сифати он. Албатта, нишонаи мазкури ЧМПС муҳим аст, вале он паҳлӯҳои дигари муҳимтари ЧМПС-ро дар бар намегирад. Аз чумла, алоқаву муносибатҳои махсуси синтаксисӣ, таркибҳои якхела ва ҳархелаи ЧМПС, дараҷаи инкишофи семантикаи дохили бандҳои мураккаб, хусусиятҳои умумӣ ва ҷузъии онҳо масъалаҳои актуалии ин муамморо ташкил менамоянд.

Тору пуди чумлаҳои мураккабе, ки аз се ва зиёда марказҳои предикативӣ ташкил меёбанд, пеш аз ҳама, аз рӯйи хусусияти алоқаи синтаксисии байни ҳиссаҳои таркибиашон муайян карда мешавад. Вобаста ба ин олимони забоншиноси рус, аз чумла Н.С.Валгина қолабҳои мураккаби мазкурро ба ду гуруҳ ҷудо мекунанд:

а) чумлаҳои мураккаб, ки дар асоси алоқаи якхела ташкил меёбанд, чумлаҳои мураккаби серчумла (сертаркиб) номида мешаванд.

б) чумлаҳои мураккабе, ки тавассути алоқаи ҳархела сурат мегиранд, «бандҳои мураккаб» ба ҳисоб мераванд (1).

ЧМПС дар заминаи алоқаи пайваст на танҳо бо пайвандакҳо, балки бо интонатсия ва воситаҳои дигари луғавию грамматикӣ низ сурат мегиранд.

ЧМПС ба гуруҳи яқум дохил мешаванд. Хусусан, дар байни ҳиссаҳои таркибии ЧМПС-е, ки ба воситаи пайвандакҳои ва (-у) ташкил меёбанд, муносибати чидагии (пайҳамии) ҳодисаю воқеаҳо дида мешавад: марказҳои предикативии таркиби онҳо нисбатан озод, вобастаи ҳамдигар буда, оҳанги талаффузашон пайҳам аст. Аломатҳои сохторӣ муттаҳидшавии чумлаҳои содаи қолаби мазкур тартиби ягонаи ҷойгиршавии мубтадою хабар, мутобикати шаклҳои намуди замонии феъл –хабарҳо мебошанд.

Бо вучуди ин барои чунин қолабҳо таркибҳои озодтар, вале бо яклухтии мантиқу маъно, таносуби қуллу ҷузъ ва ягонагии мавзӯи гуфтор- хуллас, пайвастагии семантикаи ҷузъҳои таркибиашон хос мебошад. Онҳо аз ҷиҳати қаробати ҳолату вазъияти иҷроӣ амал низ бо ҳамдигар марбутанд. Маҳз чунин омилҳо барои ба як қолаб ворид гаштани ҷузъҳои мазкур мусоидат мекунанд. Аз рӯйи принсипи интиҳоб ва ҷобачогузории пайвандакҳои мувофиқ чунин чумлаҳои мураккаб ба зергуруҳҳои зайл ҷудо мешаванд:

а) ЧМПС бо пайвандакҳои пайвасткунандаи якхела (ва, -у) ва оҳанги пайҳамчинӣ. Мисол: Дар берун ҳаво мӯътадил буд ва кӯчаҳо лой шуда буд ва таги растаҳо хушк буданд (10, с.188).

Ин гуна ҷумларо бо схемаи зерин нишон додан мумкин аст:

б) ҶМПС бо пайвандакҳои ҳархела. Мисол: **Ҳаво соф ва офтоб ханӯз набаромадааст, аммо ситорагон аз назар пинҳон шудаанд, насими пагоҳӣ мевазад ва гаронии шабона гӯё аз ин насим мегурезад.**

Ҷумлаи мазкурро дар схемаи зерин нишон додан мумкин аст:

Навъи дуҷуми ҶМПС аз ҷузъҳои иборат мебошанд, ки ҳам мантиқан ва ҳам аз ҷиҳати сохтор (структура) якхела нестанд, онҳо гуногунанд. Ҷунонҷӣ, ба ҷузъ пайвандакҳои *ва (-у)* пайвандаки аммо, ё пайвандакҳои дигар омада метавонанд, дар байни ҳиссаҳои таркибии онҳо ба ғайр аз муносибати синтаксисии паиҳамчинӣ (чида) инчунин муносибатҳои маъноии сабабу натиҷа, хилофу қиёс ва ғайраҳо буда метавонанд.

Дар навъи дуҷум дараҷа ба дараҷа, ба тариқи силсила, занҷирбанд ба якдигар марбут гаштани фикрҳои, ки ба воситаи ҷумлаҳои содаи таркибии ҶМПС ифода меёбанд, дида мешаванд: мазмуни ҷумлаи содаи якум дар ҷумлаи содаи дуҷум тақрибан ифода меёбад ва ё ҳамчун ишорат ба он воқеъ мегардад, ба ин минвол онҳо гӯё ки ба ҳамдигар ҳалқабанд мешаванд.

Нишонаи зина ба зина ба ҳам алоқаманд гаштани онҳо, ҷонишинҳо ва зарф-ҷонишинҳои зарфӣ, калимаю ибораҳои ҳамнисбат мебошанд: **Вай дар дунёи дигар мезист, вучуди ӯ, ҷисми ӯ дар манзилгоҳ, аммо қалби ӯ, руҳи ӯ дар дунёи дигар буд** (11, с.237). Ҳамин тавр, фикрҳои паиҳам, яке ба дигаре (ҷумлаи сонӣ ба ҷумлаи пешина) алоқаманд мешаванд ва бо ҳамин минвол инкишофи ҳаракати фикр ба амал меояд. Ҳар як ҷумлаи содаи таркиби ҶМПС (ба ғайр аз ҷумлаи содаи якум) раванди махсуси семантикӣ дорад, аз ин рӯ онҳо ба таври алоҳида истифода шуда наметавонанд: хусусияти коммуникативии онҳо маҳз дар ҳолати ба ҳамдигар зичтар алоқа зоҳир кардани ҷумлаҳои содаи таркибашон зоҳир мегардад. Дар мисоли боло, ҷунон ки дидем, фақат ҷумлаи якум мустақилияти маъноии худро нигоҳ дошта, темаи ахборро ташкил медиҳад, ҷумлаҳои содаи дигар бошанд, ба шакли банди синтаксисӣ ифода ёфта, мазмуни умумии онро вусъат медиҳанд: **Бобаки ноком ду рӯз аз деҳа гум шуд, Фирдавӣ ба суроғаш ба ҳар тараф одам фиристод, ӯро дар роҳи Нишопур ва дар яке аз қорвонсаройҳо ёфта ва гардонда оварданд** (19, с.238). ҶМПС ба тариқи бандҳои калони синтаксисӣ низ воқеъ мегарданд. Дар ин ҳолат одатан ҷумлаҳои сода ба тариқи чида, қатор омада, баъд аз онҳо як ҷумлаи ҳулосакунанда, ҷамъбасткунанда меояд: **Зиндагӣ ин шохроҳи ҳамвор нест, вай пур аз нишебу фароз, шикастурехт, монегу мушқилот аст, инро ҳар як шахс пеш аз ба ҳаёти мустақилона баромадан бояд донд, омода шавад** (14). Дар ин гуна қолабҳои ҶМПС, ки асосан муносибати паиҳамчинии ҳодисаю воқеаҳо ифода меёбад, ҳар як ҷумлаи сода мазмуни нисбатан мустақил дорад ва онҳо қисми якуми ҶМПС-ро ташкил медиҳанд. Қисми дуҷум маъноӣ ахборӣ ва ё ҷамъбасткунӣ хотимаӣ (ҳулосавӣ) доранд:

Ту сарнавишти ҳақиқат, ту ибтидои зафар,

Туй назираи олам, ба ақлу фазлу ҳунар,

Ту шиқи одамизодӣ, ту офтоби саҳар,

Ту ифтихори саодат, ту ҳифзи навъи башар.

Воситаҳои ташкилбанди онҳо асосан пайвандакҳо, воҳидҳои анафорӣ, детерминантҳо (таъминкунандаҳо), таркиби калима, мувофиқати замонию намуди феъл-хабарҳо, афтодани баъзе чузҳо (эллипсис) ва интонатсия ба шумор мераванд.

Чумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб аз қолабҳои баста ва кушода иборат мебошанд. Ҳангоми ба намудҳои баста ва кушода чудо кардани чумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб мо аз назарияи олими рус В.А. Белошапкова оид ба “ҳайати потенциалии чумла” ва забоншиносии тоҷик Ф.Қ. Зикриёев доир ба “имконияти кам ва ё зиёд шудани миқдори чумлаҳои содаи таркиби чумлаи мураккаби пайвасти истифода бурда ва ҳини муайян намудани хусусиятҳои асосии чумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб ақидаҳои донишмандони мазкурро ба асос гирифта, ба қадри ҳол онҳоро раванқ додем.

Дар ҷараёни татбиқи паратаксисии тоҷик Ф.Қ.Зикриёев чумлаҳои мураккаби пайвастро аз ҷиҳати таркиб ба ду гуруҳ чудо мекунад: намуди баста ва намуди кушода. Пӯшида нест, ки дар забоншиносии тоҷик ин андешаи тоза аст. Ба ӯ муяссар гардидааст, ки чанде аз омилҳои барҷастаи намуди кушодаи ЧМПС-ро нишон диҳад. Аз чумла, такрор ба такрор омадани пайвандакҳои пайиҳамчинанда, баъзе воситаҳои луғавӣ чунончӣ, такрор омадани калимаи гоҳ, дар чумлаи мураккаб мавҷуд будани аъзои умумӣ (детерминантҳо) ва ғайра. Дар хусуси роҳҳои баста шудани чумлаҳои мураккаби пайвасти таваккуф намуда, профессор Ф.Қ. Зикриёев таъкид менамояд, ки таркиббандии чумлаҳои мураккаби мазкур бо омадани пайвандакҳои хилофӣ (аммо, вале, лекин ва ғ.) қатъ мегардад. Яъне хусусияти пӯшидашавӣ (басташавӣ)-и ЧМПС ба пайвандакҳо вобаста аст:

Ҳаво ҳам охиста - охиста гарм мешуду офтоб то ба ними рӯйи ҳавлӣ омада буду лекин дами дарвозаи калон шамолрав буд (10, с.112).

Профессор Рустамов Ш. дуруст қайд менамояд, ки хотима ёфтани қатори марказҳои предикативӣ ба омадани пайвандаки ва ҳам вобастагӣ дорад.

Таҳлили мисолҳои зиёд моро ба ҳулосае овард, ки бастагӣ ва ё кушодагии таркиби ЧМПС ба чуз пайвандакҳои хилофӣ (ҳарчанд ин омил асосӣ аст) ба мавҷудияти сабаби натиҷагии чузҳои чумлаҳои мураккаб (агар барҷаста зухур кунад, қаторҳо баста мешаванд) низ пайвастагӣ дорад. Мисол: **Оламафрӯз даромад, ӯ бонг бар он кӯдакон зад, ҳама пароканда шуданд** (19, с. 90).

Мавриди қайд аст, ки омилҳои дигари муҳим ба ҳамдигар вобастаю алоқаманд намудани гуруҳҳои предикативии таркиби ЧМПС низ боиси сертаркибшавии онҳо мегардад. Чунончӣ, дар чумлаҳои зерин, ки мисоли намуди кушода аст, мутавозеияти сохторӣ (параллелизми структуравӣ), мувофиқати нақшаву намуди замонию таркиби ЧМПС боиси қатор шуда омадани гуруҳҳои предикативии онҳо мегардад. Мисол: **Яке доира мезанад, дигаре суруд мехонад, саввумӣ дар миёна мерақсад** (11, с. 55).

Инак, дар заминаи таҳлили таснифи ҳайати чумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб ба чунин ҳулоса омадем, ки дар забони адабии ҳозираи тоҷик ҳарду намуди чумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб дорои як зумра аломатҳои хос ва фарқкунандаи худ буда, қоидаҳои кам ва ё зиёд будани миқдори таркибии ҳайати онҳо, шарту шароитҳои баста гардидан ё торафт вусъат ёфта тавонистани онҳо, тарзу роҳ ва воситаҳои каму васеъ шудан, имконияти потенциалии афзоиши онҳо мавҷуд ва муайяну равшан аст.

Қолаби баста бо алоқаи пайвасти пайиҳам оғоз ёфта, бо алоқаи хилофӣ ба итмом мерасад, яъне муносибати пайиҳамиву номбаркунии ҳодисаю воқеаҳо баробари омадани пайвандакҳои пайвасткунандаи хилофӣ хотима меёбад. Ин гуна қолаб

асосан аз се чумлаи сода иборат мешавад: **Соро ба муқобили ин “марҳамат”-и ғойибонаи бой чизе нагуфт, дар рӯй ва авзояш ҳам ягон дигаргунӣ-на аломати хурсандӣ ва на нишонаи хафагӣ чизе пайдо нашуд, аммо авзон зани хурдии бой бечо шуд** (7, с. 9).

Қолаби кушода бошад, имконияти ҳамешагии афзоиш дорад. Аз гуруҳҳои семантикии чумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб асосан чумлаҳои мураккаби пайвасти пайвандакдори пайиҳам ва ҷудой имконият доранд, ки вусъат ёбанд, ҳамаи пайвандакҳои пайвасткунандаи пайиҳам ва ҷудой ва, -у, на-на, ҳам-ҳам, хоҳ-хоҳ, ё, ё-ё, ё ки ва ғайраҳо имконият доранд такрор ба такрор омада қолабҳои сертаркиби чумлаҳои мураккаби пайвастро ташкил намоянд. Чунин сурати ифодагардии онҳоро дар илми забоншиносӣ хусусияти полисиндетонӣ меноманд.

Мисолҳои ба таҳлилрасида ошкор намуданд, ки дар забони адабии имрӯзаи тоҷик қолабҳои полисиндетонӣ бо пайвандакҳои ва, -у, (-ю, -ву) серистеъмол буда, теъдоди онҳо бисёр аст. Аввалин аломати хосаи ин қабил ҚМПС имконияти афзудани таркиби онҳо ба шумор меравад. Ин гуна қолабҳо бо он фарқ мекунанд, ки дар онҳо алокаи пайваст суст аст, аз ин рӯ, мустақилияту баробархукукии чумлаҳои содаи таркибашон ба таври барҷаста зуҳур меёбад, яъне онҳо бештар хислати автосемантикӣ пайдо мекунанд. Мисол:

Як-яқуним моҳ нагузашта боз яқуми сентябр меояду мактаб сар мешавад ва ман дигар зарчашмаравию мевафурӯшӣ қарда наметавонам (15, с.150).

Махсусан қолабҳои сертаркибе, ки тавассути пайвандаки -у (-ю, -ву) ташаккул ёфтаанд, рехтаву равон буда, хусни суҳанро афзун мегардо нанд:

Қадат сабзу лабат мушқу гулоб аст,

Даҳонат зарра, рӯят офтоб аст (20, с.118)

Хусусияти чумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиби қолаби кушода, ки бо ёрии пайвандакҳои ҷуфти **на-на, ҳам-ҳам, хоҳ-хоҳ** сохта мешаванд, монанди ҚМПС-и мазкур аст. Фарқ танҳо дар ин ҷост, ки дар ин гуна қолабҳо ҳодисаҳои ихтисорӣ бештар рӯй медиҳанд. Дар натиҷа қолабҳои боз ҳам суфтаву муъҷаз ҳосил мешаванд. Мисол: **Дар ин наздикиҳо на деҳа буд, на деҳот, на дарахт буд, на киштзор** (5, с. 290).

Аз пайвандакҳои ҷудой бисёртар пайвандакҳои ё, ё-ё омилҳои ташкил додани қолабҳои полисиндетонии намуди кушода мебошанд. Мисол: **Фатиру санбӯсаҳоро ин қадар бисёр пухтай, ягон меҳмон меояд-чӣ, ё ба ягон тӯйхона рафтани ҳастӣ?** (17, с. 236).

Қолабҳои сертаркиби ҷудой на танҳо бо воситаи як ҳуди пайвандакҳо ташкил меёбанд, инчунин дар забони тоҷикӣ якчанд унсурҳои луғавӣ мавҷуданд, ки бо ёрии онҳо низ чумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиби намуди кушода сурат мегирад-аз чумла, ба воситаи калимаҳои “гоҳ-гоҳ, баъзан-баъзан, дам-дам, як вақт-вақти дигар” ва амсоли инҳо. Мисол:

Тирамоҳи ҳамон сол сард омад, гоҳ абрнок шуда борон меборид, гоҳ ҳаво хунук шуда барф меборид, гоҳ шамолҳои сахти хушк тамоми бадани касро ях мекунонд (12).

Махсусан чумлаҳои мураккабе, ки бе пайвандак сурат гирифтаанд дар байни чумлаҳои содаи таркиби онҳо муносибатҳои шумуру номбаркунӣ ва ҷидаю замонӣ қарор гирифтаанд, зиёдтар намуди кушодаро ташкил медиҳанд. Мисол:

Барф меборид, табиат ғамгинона нафас мекашид, осмон гӯё мегирист (3, с.174)
Аскарҳо бисёр вақт гушнагӣ мекашиданд, озуқа дар вақташ намерасид, дорую даво тақрибан нест (8, с. 176).

Ин гуна қолабҳои кушода тақрибан хеле зиёд шуда метавонанд: **Рӯшноии моҳ ситораҳоро бо пардаи ҳарири нуқрагин пӯшонда буд: аз дур ҷароғҳои колхозии “Ситораи сурх” чашмак мезаданд, дар ҷои дуртари роҳ аробае тақар-туқур мекард, касе дар ким-кучо якка ашӯла мехонд** (17, с. 195).

Махз дар чунин намуди чумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб ҳодисаи ихтисора бештар рӯй медиҳад. Одатан бандакҳои хабарӣ ва ё феълҳои ёридиҳанда такрор ба такрор намеоянд: дар қисми дигари онҳо таносуби мубтадоҳо (баъзеҳо: баъзе дигарҳо, гуруҳе, гуруҳи дигар: яқум, дуҷум, сеҷум ва ғайраҳо) имконияти медиҳанд, ки хабарҳо қисман ва ё пурра ихтисор ёбанд. Мисолҳо:

Айёми тобистон, офтоби чаҳонтоб, ҷӯпонбачагон дар давидан, охубаррагон дар рамидан, хулоса, ҳар кас, ҳар чиз ва ҳамаи табиат дар олами худ хурсанд ва шодмон буд (3, с.130). **Мӯйи буридаи кӯтоҳ дошт, ба сараш токии оддӣ, ба тан нимҷомаи (қурткаи) сиёҳ пӯшида, миёнашро бо тасмаи сербар маҳкам баста гирифта буд** (17, с.125). Аломати ҳоса ва фарқкунандаи дигари қолаби кушодаи чумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб ин аст, ки дар чумлаи содаи яқум аъзои умумӣ-детерминант воқеъ мегардад, ки ҳамаи чумлаҳои содаи дигарро ба худ нигаронида, ба ин васила онҳоро муттаҳид мекунад. Мисолҳо: **Дар кӯчаҳои кишлоқ бачаҳо дар давутоз буданд, бузғолачаҳо маосзанон хез зада мегаштанд, мардум кайҳо боз рафтуоӣ мекарданд** (4, с. 21). **Дар ҳавлии Содиқ модараш гирия мекард, ҳамсоёҳо чамъ шуда буданд, ғавғое барпо шуда буд** (8, с.201).

Чунин муносибатҳо баъзан хусусияти қиёсӣ ва ҳатто қиёсиро муқобилгузорӣ пайдо мекунад. Мисолҳо: **-Ибни Толиб Афандӣ! Шумо бошед, тамоман франсуз, ман ҳам нимфрансуз, духтарам Қамар бошад, шаҳодатномаи мактаб ҳам дорад** (5, с. 325). **Рӯзи якшанбе мардҳо ба бозор рафтанд, дигарон ба хишовайи шолӣ, Чинӣ танҳо монд** (18, с.255).

Хусусияти дигари фарқкунандаи қолабҳои кушодаи чумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб дар он зухур меёбад, ки чумлаҳои содаи таркиби онҳо нисбат ба якдигар ба тариқи мувозӣ воқеъ мешаванд, ки дар натиҷа қолаби мазкур боз ҳам равону рехта ва таъсирнок ифода ёфта, хусни суханро афзун мегардонанд. Чунин мутавозияти ҳиссаҳои таркибӣ қисман ва баъзан ҳатто ба ҳолати пурра ифода ёфта метавонад. Мисолҳо: **Кӯшиш оғози дониш аст, дониш оғози адаб аст, адаб оғози одам аст** (13). **Чашмонаш аз оташи ғазаб медурахшиданд, лабонаш монанди вараҷагирифтагон меларзиданд, пӯстҳои рӯй ва атрофи чашмонаш мепариданд** (4, с.85).

Махсусан, вақте ки хабари чумлаҳои сода дар шакли феълҳои (эллиптикӣ) ифода меёбад, қолабҳои сертаркиби хеле рехта ва таъсирбахшу суфта ҳосил мешаванд. Мисол: **Рангҳо парида, чашмҳо дарун рафта, биниҳо теғ кашида, дастҳо қубла зада, кафида ва хуншор шуда, кайҳо пойҳо обила карда ва чароҳат пайдо карда, либосҳо дарида** (1, с. 309).

Аломати дигари ҳосаи қолабҳои кушодаи чумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб ин аст, ки дар ҳиссаҳои таркибии онҳо яке аз калимаҳо такрор омада, боиси сертаркиб гардидани чунин чумлаҳои мураккаб мешаванд. Мисол: **Синни шумоён аз ман калон аст, шумоён ба ҷойи бародари бузурги ман мебошед, аз шумоён болотар гузаштани ман айб аст** (2, с. 461).

Чида шуда омадани чумлаҳои содаи таркиби чумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб гардидани қолаби кушода мешаванд: **Аввали як пагоҳии охирҳои моҳи март, офтоб акнун аз уфук сар, фақат нӯги шохҳои баланди дарахтони ханӯз барнакушодаро сурх карда буд, ба рӯи бомҳои тунукаи вокзал шабнам медурахшид** (9, с. 464).

Ин вақт, одатан чумлаи содаи яқум хусусияти умумӣ гирифта, чумлаҳои содаи боқимонда нисбат ба он ба таври чида омада, онро шарҳу тафсил медиҳанд. Мисол: **Митинг сар шуд, коргарон яке аз дунболи дигаре ба болои тои пахта баромада гап мезаданд, аз тартиби ҳукумати подшоҳӣ, аз гурусначашмии заводчӣ шикоят мекарданд, махсусан айби имрӯза фочеаро ба гардани хӯҷаин бор мекарданд, дар ин бора яке аз устоҳо эзоҳ дода гуфт** (6, с. 51-52).

Ин ҳодиса ҳам муқаррарист, ки дар қолаби кушодаи ҷумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб, ҷумлаҳои содаи таркиби онҳо мазмуни инкорро ифода мекунанд. Мисолҳо: **Нон набуд, барои нон пухтан орд ҳам набуд, барои орд қардан гандум ва ҷав ҳам набуд ва барои харидани инҳо пул набуд** (2, с. 158). **Лек дар шаҳри кӯхнаи Тирмиз, на Ҳасан буду на таронаи ӯ – на сарои аробакашҳо буд, на самандею на нишонаи ӯ** (16, с. 62). **Дар наздикиҳо на деҳа буд, на дарахте буд, на киштзор** (5, с.290).

Хулоса, ҷуноне ки дидем, намудҳои бастаю кушодаи ҷумлаи мураккаби пайвасти сертаркиб хусусияту аломатҳои хосса ва қоидаву қонунҳои вусъатёбии худро доро буда, гузашта аз ин хусусияту нишонаҳои ҷудогона ва фарқкунандаи таркиббандӣ (қолибгустарӣ) доранд.

Пеш аз ҳама, ҳиссаҳои предикативии ҚМПС аз ҷиҳати маъно (семантика) бо ҳам муттаҳид мегарданд. Алалхусус, муносибатҳои семантикии сабабу натиҷа, хилофӣ ва муташаккилии замонӣ, ҳамчунин оҳанги махсуси талаффузи онҳо боиси дар як қолаби ҚМПС муттаҳид шудани онҳо мегардад. Дар сурати аз якдигар ҷудо қардани марказҳои предикативии ҚМПС робитаи семантикии байни онҳо барқанда хоҳад шуд.

Аз ин рӯ, яклухтии коммуникативӣ ва байтмомрасии оҳанги умумии ҚМПС аломатҳои махсуси онҳо ба шумор мераванд. Ҳар як маркази предикативии таркиби ҚМПС як вазъият ё ҳолати ҷудогонаро инъикос менамояд. Мутаносибан ба ин ҚМПС маҷмӯи як миқдор ҳолату вазъиятҳои инъикосшаванда мебошад.

Ҳамин тавр, ҚМПС чун як қолаби сохторӣ ва маъноӣ дорои марказҳои предикативӣ мебошад ва дар заминаи алоқаи синтаксисӣ муттаҳид гашта, дар маҷрои коммуникативии нутқ ба монанди ҷумлаҳои сода ҳамчун воҳиди алоҳидаи гуфтор саҳм мегирад.

Калидвожаҳо: ҷумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб, пайвандакҳои пайваस्तкунанда, принципҳои интиҳоб ва ҷобачогузориҳои пайвандакҳо, интонатсия, марказҳои предикативӣ, қолабҳои баста ва кушода, эллипсис, калимаҳои тақрор

Пайнавишт:

1. Валгина, Н.С. Синтаксис современного русского языка: Учебник для студентов вузов, обучающихся специальности “Журналистика”. -2 -е изд. том. -М., 1978.-278 с.
2. Белошапкина В.А. Сложные предложения в современном русском языке (некоторые вопросы теории). -М.: Просвещение, 1967. -176 с.
3. Рустамов Ш. Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб.-Мақтаби советӣ, 1979, № 11.-с.6-12

Маохиз:

1. Айни, С. Асарҳои мунтахаб. -Сталинобод: Нашириёти давлатии Тоҷикистон, 1948.
2. Айни, С. Ғуломон. -Сталинобод: Нашириёти давлатии Тоҷикистон, 1950.
3. Айни, С. Дохунда. -Сталинобод: Нашириёти давлатии Тоҷикистон, 1949.
4. Айни, С. Ёддоштҳо. Қисми 1. -Сталинобод: Нашириёти давлатии Тоҷикистон, 1949.
5. Айни, С. Куллиёт. Ҷилди 6. -Сталинобод: Нашириёти давлатии Тоҷикистон, 1963.
6. Айни, С. Одина. -Душанбе: Нашириёти давлатии Тоҷикистон, 1950.
7. Айни, С. Ятим. -Сталинобод: Нашириёти давлатии Тоҷикистон, 1957
8. Икромӣ, Ҷ. Тахти воҷсун.-Душанбе: Ирфон, 1974.
9. Икромӣ, Ҷ. Духтари отаи. -Душанбе: Нашириёти давлатии Тоҷикистон, 1962.
10. Икромӣ, Ҷ. Сафармаҳсум. -Душанбе: Ирфон, 1964.
11. Ҳодизода, Р. Сапедадам. -Душанбе: Ирфон, 1976.
12. Рӯзномаи ҳақиқати Ленинобод. 19.05.1996
13. Рӯзномаи Омӯзгор 09.01.1995
14. Рӯзномаи Омӯзгор. 23.09.1993

15. Толис, П. Повест ва ҳикояҳо. - Душанбе: Ирфон, 1966.
16. Турсунзода, М. Куллиёт. Ҷилди 2. - Сталинобод: Наириёти давлатии Тоҷикистон, 1981.
17. Улугзода, С. Навобод. - Сталинобод: Наириёти давлатии Тоҷикистон, 1954.
18. Улугзода, С. Субҳи ҷавонии мо. - Душанбе: Ирфон, 1967.
19. Улугзода, С. Фирдавӣ. - Душанбе: Адиб, 1988.
20. Хучандӣ, К. Девон. Қисми 1. - Душанбе: Ирфон, 1983.

Reference Literature:

1. Valghina N.S. *Syntax of Modern Russian: manual for higher students studying journalism. V.2.* – M., 1978. – 278 pp.
2. Beloshapkova V.A. *Compound Sentence in Modern Russian (some issues of theory).* – M.: Enlightenment, 1967. – 176 pp.
3. Rustamov Sh. *Compound-Complex Sentences.* – *The Soviet School*, 1979, №11. – pp. 6-12.

Belles-Letters Originals

1. Aini, Sadriiddin. *Selected Works.* - Stalinabad: Tajikistan State Publishing House, 1948.
2. Aini, Sadriiddin. *The Slaves.* - Stalinabad: Tajikistan State Publishing House, 1950.
3. Aini, Sadriiddin. *Dokhunda.* - Stalinabad: Tajikistan State Publishing House, 1949.
4. Aini, Sadriiddin. *Reminiscences.* - Stalinabad: Tajikistan State Publishing House, 1949.
5. Aini, Sadriiddin. *Collection of Works.* -P. VI. - Stalinabad: Tajikistan State Publishing House, 1963.
6. Aini, Sadriiddin. *Odina.* – Stalinabad. Tajikistan State Publishing House. 1950
7. Aini, Sadriiddin. *The Orphan.* – Stalinabad. Tajikistan State Publishing House. 1957.
8. Ikromi, Djalol. *The Smashed Thrones.* - Dushanbe: Cognition, 1974.
9. Ikromi, Djalol. *The Daughter of Fire.* - Stalinabad: Tajikistan State Publishing House, 1962.
10. Ikromi, Djalol. *Safarmakhsum.* - Dushanbe: Cognition, 1964.
11. Khodzoda, Rasul. *The Dawn.* - Dushanbe: Cognition, 1976.
12. *Leninabad Diary of Events.* // 19.05. 1996.
13. *Teacher`s Diary* // 09.01.1995.
14. *Teacher`s Diary* // 23. 09. 1993.
15. Tolis, Pulot. *Narratives and Short Stories.* – Dushanbe: Cognition, 1966.
16. Tursunzoda, Mirzo. *Collection of Works. Part II.* – Stalinabad. Tajikistan State Publishing House, 1981.
17. Ulugzoda, Sotim. *Navobod.* - Stalinabad: Tajikistan State Publishing House, 1954.
18. Ulugzoda, Sotim. *The Morn of our Youth.* - Dushanbe: Cognition, 1967.
19. Ulugzoda, Sotim. *Firdavsi.* - Dushanbe: Cognition, 1976.
20. Khujandi, Kamol. *Collection of Works.* -P.I. - Dushanbe: Cognition, 1983.